

אחד-העם ופייארברג

א

אודיסה המעטירה וסופריה — והעיירה בת-בלי-שם זויהיל וחולמיה... איזו קרבה רוחנית היתה ניכרת בין חבורת הסופרים יוצרי הספרות והמחשבה העבריות שם ובין "סניפה", כביכול, פ.ה. דומה היה כאילו נימה דקה, המזדעזעת לרגלי מגע כל שהוא, הולכת ונמתחת בין המטרופולין של הדרום ובין העיירה הנידחת בחבל וואהלין. כל מה שאירע בין הסופרים העברים שם, מצא את הדו פה וכל שאלה שנשאלה בבית-מדרשם באודיסה חזרה לשמש לניתוח יסודי ושקלא-וטריא לבני החבורה הקטנה בעיירה. חבר נזירים ופייארברג בראשם היו תועים על סלעי הסלוטש הגבוהים, על צוקיו המשופעים והחדים, בתוך היערות הנאים והריחניים של הסביבה הנהדרה, עשירת הצבעים והגוונים, — מושקעים תדיר בוויכוחים מופשטים ובפולמוסים מייגעים על תורת האדם והחברה, על השלמות הנפשית ועל השקפותיו של הרנ"ק ויחסו אל "המרכז הרוחני" של אחד-העם — והכל בחום עלומים וברגש בוער, כמו שמפתרונם בלבד תלוי אושר עמם והאנושיות כולה. נבוכי הרעיון ואכולי הספקות היינו כולנו, בני החבורה, לבנו כמה למלה חדשה, למחשבה מבריקה ועינינו נשואות לגברת-הדרום ששם "שוכן כבוד" אותו אדם גדול, שמבטו חודר לעברו של עמו ושכוחו לרכך את האבעיות הקשות, להחליש את הפקפוקים הלוחצים ולהוות דרך לעתידו של עמו.

אם לשדרות הרחבות נעשה אחד-העם דבר וקברניט — לנו, בני הנעורים, שהתחננו באטמוספירה של התלהבות חסידית, נחשב כמעט ל"עיר וקדיש", שהופעתו על אופק הספרות היה כעין גילוי של אדם עליון, ואותה השכינה שהיתה מרחפת בחדרו בערבי שבתות, בשעה שסופרי הדור, וביאליק בתוכם, היו סמוכים אל שולחן אחד ועוסקים בפרובלימות עולמיות, — השכינה הזאת היתה מלטפת גם אותנו החולמים שבעיירה באברותיה הצחורות ולוחשת לנו דברי אהבה ועידוד. כולנו הרגשנו, כי לא כורים נחשבנו בפמליה של סופרים זו, כי יש לנו בה בא-כוח "משלנו", שהמורה

בעצמו סמך את ידו עליו ואצל עליו מרוחו ושהוא עומד שם, מניף ומקבל, מלקט ומעביר את כל אלו ניצוצות הקדושה המרחפים באויר. רבה היתה אמונתנו בכשרונותיו הספרותיים של חברנו הצעיר. הלא לא דבר קל הוא לשמוע מפי אחד-העם המתון והזהיר, שדבריו שקולים ומדודים, "כי מיום שקבל את מכתבו הראשון של פייארברג, נמשך לבו אחריו והוא מקווה כי הצעיר הזה יהא לראש המדברים בספרותנו וישא את דגלנו בקדושה וטהרה"... הדברים נכתבו לאחר זמן, אולם השיתוף הנפשי שבין הרב והתלמיד, התחיל מן "המכתב הראשון" והלך ונמשך עד אחרי פטירתו ועד בכלל... בזכותו של פייארברג וודאי זכו גם כל בני החבורה ליחס של חיבה מצדו של המורה הגדול ובכל פעם שפנה אלינו במכתב היה מוסיף בראשיתו, "לבני ציון המצוינים" — תואר שהביא לנו כל-כך הרבה רגעים של נעימות ועונג רוחני.

היחסים הידידותיים אלינו לא נתקלקלו גם אז כאשר התחילה החבורה להשתמש בסבלנותו של אדם גדול זה ולעשותו, "אפיטרופוס להשכלה", בשלחה אליו כפעם בפעם אחדים מבני הנעורים המתלמדים ומכתבי-המלצה בידיהם, חתומים בידי פייארברג, "למען ישים את עינו עליהם לטובה"... אחד-העם לא גער בנו בנוזיפה על אי-הנימוס שבמעשינו, רק רמז לנו ברכות יתירה, כי בעיר כאודיסה, שרבים בה מחוסרי עבודה, קשה מאד לצעיר מתלמד למצוא עבודה לפי רוחו וכשרונותיו.

ב

אחד מאלה הצעירים שנהנה ממידת הכנסת אורחים של אחד-העם ונעשה ממש, "בן-בית" בתוך משפחתו, היה חברנו אברהם טשסקיס. מראשית בואו לאודיסה השתדל אחד-העם למענו לרכוש לו שיעורים ועל-פי המלצתו התוודע גם לביתו של דובנוב, ואם זכרוני לא יטעני, גם קצת מהמזכירות של "השלוח" עברה לידו. אולם כל אלה ה"הכנסות" היו בלתי-מספיקות ואחד-העם התאמץ להמציא לו עזרה "מן הצד" מבלי לפגוע ח"ו בכבודו של הצעיר, "כי בעל נפש הוא וקשה לו הדבר"...

כניסתו של חבר זה לביתו ולחוגו של אחד-העם כאילו אימצה ביותר את ה"קשר" שבין החבריה שלנו ובין הסביבה הספרותית באודיסה. המאורעות הספרותיים שם נעשו לחלק מישותנו הרוחנית. גם השיחות של מה-בכך, החיכוכים האישיים שנולדו לרגלי זרמי מחשבה שונים וסיפורי

הבדים המצויים בשטח צר של סיעה ציבורית צפופה — גם אלה נקלטו אל תחום עולמנו המצומצם, התערבו והתמזגו בו ויהיו לאחדים. ממכתבי טשסקיס הבינונו, כי המורה הגדול יודע לכוון את רוחות תלמידיו ומבין גם את חולשותיהם האנושיות ומשום כך התנהג עימנו במין זהירות מיוחדת, לבלתי תת מקום ל„התנפחות“ בשעה שפנה לאחד ולא לשני...

טשסקיס עזב את אודיסה ונסע לפאריז, נכנס אל הסורבונה והשתקע בתורת החברה, מצא לו „אידיאלים אנושיים“ וקצץ בנטיעות הלאומיות. אולם גם שם בפאריז עקב אחריו אחד-העם, התעניין בלימודיו והיה מעיר על התנהגותו כשהשעה היתה צריכה לכך. הוא הראה לי אחרי שנים את מכתביו של אחד-העם מאותה התקופה ובהם האחרון מתרעם עליו וגוער בו על שהוא כותב אליו רוסית ומגנה את שפתנו הלאומית*.)

ככה נקלעו ונשתזרו, על-ידי אחד מטובי חברינו, חיי האגודה הקטנונית שלנו במסכת המקרים הנכבדים ובמפעלי האישים ההיסטוריים ששמשו מגדל אור ליהדות הרוסית. ובשעה שהאינטליגנציה העברית באודיסה אמרה לחוג באופן אינטימי את יובל החמשה-עשר לעבודתו הספרותית של אחד-העם, לא שכחו להזמין גם את החבריה שלנו בזוויהיל (על-ידי דובנוב, מ. מרגליות ואחרים) להשתתף בחגיגה צנועה זו. מפני חולשתו של פיארברג נמסרה עריכת מכתב-ברכה לבעל היובל — לכותב הטורים האלה, ולפי תשובתו של טשסקיס, שהיה נוכח באולם החגיגה, נקרא מכתב-הברכה שלנו בקהל ועשה רושם נעים על אחד-העם והמסובים. המקרה הקל הזה היה די אז להרים את ערכנו בעיני עצמנו ולהלהיב את דמיוננו לחשוב את עצמנו לתלמידים היותר קרובים למורנו הגדול.

בכלל השתדל כל אחד מאתנו, לפי כוחותיו, להיות ראוי לאיצטלה של תלמיד אחד-העם ולהדמות אליו בטעמו ורגשותיו הספרותיים וגם

(* טשסקיס הצטיין בידיעותיו העבריות, כפי שמעיד עליו מאמרו היחיד „הדור“ של פרישמאן בשם „ספרותנו“ — השקפה על הספרות העברית מנקודת-מבט מארכ-סיסטית. הוא גמר את הסורבונה, כתב ספר בצרפתית על ל א ב ר ו ב ה ה רוסי, שב לרוסיה המועצית, נשא משרה גבוהה בקומיסאריאט של השכלה בקיוב. קרבתו לסביבה האודיסאית ולמסורה שלה עמדו לו שבשעת ההחרמות והנגישות לא רצה ליהנות מן ההפקר כמו שעשו חבריו: ראפס, חפץ וגוי שהחרימו את המעונות והרהיטים היותר עשירים בשבילם ולהנאתם. הוא, להיפך, התנה תנאי מוקדם עם בתו הסטודנטית, שעזרה לו בבחירת מעון: לשלם במיטב כספו, כי נפשו בחלה באלמות וגזילה. כפי ששמעתי, נהרג חברנו על-ידי אוטומוביל במוסקבה, בדרכו אל האוניברסיטה, ששם היה מרצה את שיעוריו. ימתקו לו רגבי עפרו, כי תלמיד-חכם גדול היה האיש.

במעשי החולין שלו. אם אגודת „בני משה“ נתפרדה בפועל וחדלה כבר להמשיך את קיומה בתור אגודה — הנה היסודות המוסריים-התרבותיים שעליהם הוטבעה, המשיכו עוד את שלטונם בלבות בני הדור. ביסודות האלו, כידוע, התערבו הרבה מסממני החסידות. אותה ההאלהה והאמון המוחלט באישיות המרכזית ואותו חפץ הדימוי בעניני קודש ובעניני חול המצוי ביחסם של החסידים לרבים...

ג

מניח אני פרטים רבים שאין להם חיבור ישר עם הענין שלפנינו וחוזר אל היחסים ההדדיים שבין אחד-העם ופייארברג. כידוע, לא הצטיינו מעולם חייו של חברנו המנוח ברווחה יתירה. משפחת אביו היתה מרובת אוכלוסים והפרנסה, ממלאכת השחיטה, היתה מועטה וזעומה גם אז בשעה שאמו הצנועה, מלכה, באה לעזרתה ופתחה מין „מלאי כל-בו“ באיזה חור מעופש וטחוב. לשכור דירה נאה ומרווחת לא היה לפי כוחם ואמצעיהם, ולכן גרו תמיד בבית ישן ורעוע ובסימטה צרה ומעופשה. התנאים הבלתי היגייניים השפיעו לרעה על מצב בריאותו של הצעיר החלש והנטוי לשחפון. בפרק זה שאנו עומדים בו פייארברג שב ממעון הקיץ סלאביטה, ששם נח חדשים אחדים בסביבה מבריאה וחידש מעט את כוחותיו הרופפים. צריך היה לדאוג בראשונה להוציא אותו מבית הוריו ולמצוא למענו מעון מרווח ונקי שלא יתקלקל מה שתיקן החולה בעמל רב בעזרת חברים וקרובים. משפחת אנפולסקי הפשוטה והתמימה, שהשתתפה תמיד בצערו של פייארברג והפרישה למענו חדר מיוחד בביתם מחוץ לעיר על גדות הסלוטש, עקרה את דירתה אל מורד העיר, ששם נמצא מחסן התבואה שלה, וצריך היה למצוא חדר בשכר. אך אי לכסף מוצא? חבריו של פייארברג סידרו את שיעוריו וכל אחד לקח את חלקו ומסר את השכר לבעליו. אולם מספר השיעורים היה מצומצם, השכר מועט וגם שכר-הסופרים שלו היה מוגבל וכל דמי ההכנסה לא היו מספיקים גם לצרכים היותר הכרחיים. יש לזכור כמו כן, כי פייארברג לא היה סופר פורה ואוצר התנובה שלו אינו עשיר ביותר (גם ה„לאן?“ — סיפורו היותר גדול, נגמר בדפוס רק אחרי פטירתו). אולי גרמה לזה מחלתו הממארת או שהיה יותר מדי שקוע בעולמו הפנימי, מכניס רשמים ואינו מוציא אותם. האם האומללה וגם האחיות טיפלו בבנם ואחיהם החולה עד כמה

שידן מגעת ולא הניחו מקרה קל לבוא לעזרתו. אני הייתי עד ראייה לכל אלו הטרדות והחששות המרובות מצדם של כל בני המשפחה העניים. אמו של פייארברג היתה תמיד מתייעצת בענייניה הכספיים עם חותנתו חברתה, בת גילה ועיירתה סילישטש בוואהלין, שהיתה מטפלת הרבה בעסקי צדקה עירוניים. ומי שלא ראה את אמו של פייארברג, שבקמטי פניה עוד נשתמרו החן והנועם הילדותיים, בשעה שהיא רצה כפופת גב גם בימי השלגים והזוועות להמציא את הארוחה הדלה ובקבוק החלב לקצה העיר ששם גר אחר כך בנה — לא ראה מחזה מעורר חמלה ורחמים מימיו. אולם צרכי החולה היו מרובים והדרישות משתנות חליפות לרגלי המצב, עד שגם רחמי אם ומסירות חברים חדלי-אונים הם להפיג את חריפותם*).

ד

בימים ההם, אחרי שנדפסו ב"המליץ" המכתבים מוואהלין, שעשו רושם בשעתם, התחיל פייארברג לחשוב על-דבר עבודה מתמדת להטבת מצבו החמרי, והוא גילה לי את "סודו", כי בדעתו לכתוב שורה שלמה של מאמרים פובליציסטיים בשביל "המליץ", אם רק יסכים העורך, "איש יהודי" לשלם לו שכר מועט בעד כל מאמר ומאמר. אבל איך לגשת אל המפעל אם ה"מכתבים" בעצמם לא הכניסו לו כלום, רק פיתקה מעודדת ובקשה "להמשיך", כנהוג? אחרי התייעצות ולבטים באנו שנינו לידי החלטה לפנות אל "הכל יכול" שלנו, אל אחד-העם, שהשפעתו "וודאי גדולה" במערכת "המליץ", בבקשה "להתערב בדבר ולסדר את העניין". לפייארברג עדין-הנפש קשה היה לנגוע בעסקי ממון והדבר נמסר לי, ואני תארתי "כיד המליצה הטובה עלי" את מצבו של חברנו, מחלתו וצרכיו. תשובתו של אחד-העם היתה קצרה ונימוסית, כי אי-אפשר לו להתערב בענייני ממונות של אחרים, אולם הוא משתדל להמציא לחברנו עזרה

---

* מנהג רגיל היה בתוך החבורה שלנו בימים ההם להטיל אשמות בלתי-מיוסדות על ראשי ההורים — תרתי במשמע — וגם אחיותיו הטובות. כנראה, מיתתו הטראגית של חברנו הולידה בקרבנו תשוקה למצוא "נאשמים" מן החוץ מלבד מחלתו הטבעית. גם אני הייתי אז בין מחפשי מומים בהנהגתם של בני משפחתו וביחסיהם אל בנם החולה. אולם עמדתי על טעותי והתוודיתי על זה בפומבי באחד מגליונות "הצפירה" של אותו הזמן. בכלל, נכנסו הרבה דברי הבאי ודמיון בתולדות חיי פייארברג, שאפשר היה להרחיקם במהדורה החדשה הגיו-יורקית, לוא חשבו המוציאים הנכבדים לנחוץ לפנות בענין זה אל שני החברים הקרובים אל המגוח והיושבים בניו-יורק.

זמנית ממקור אחר, אף „כי הוא יודע את הקושי שבדבר“. העזרה המקווה התאחרה קצת, ואני הזכרתי לאחד-העם את הבטחתו. אבל טרם שהספיק לקבל את מכתבי, נתקבלה המחאה ממשרדו של וויסוצקי במוסקבה על סך עשרה ר"כ — עזרה חדשית שהיתה באה בזמנה עד יום מיתתו של חברנו.

אם עמד פייארברג בחליפת מכתבים תמידיים עם אחד-העם איני זוכר. כמה פעמים אמנם הזכיר חברנו דברי עידוד ואהדה מצדו של הסופר הגדול לרגלי ציור זה או אחר, אולם את טופס המכתבים לא ראיתי, גם לא מצאנו אותם בתכריך הניירות שהשאיר אחריו פייארברג. ניכר היה, כי מכתבים כאלה נמצאו ונאבדו. גם אותו המכתב החשוב, שמזכיר חברי וצר, על השינוי שדרש אחד-העם באופן מיתתו של נחמן — גבורו של ה„לאן?“ ועל המחלוקת שנפלה בנידון זה בין התלמיד והרב — גם המכתב ההיסטורי הזה נעלם מתוך המכתבים. אולי גרמה לזה התגרה, שנפלה מיד אחרי שעצם פייארברג את עיניו לנצח, בין היורשים החוקיים ובין חברי המנוח, שהיו חוששים לכל פיסת נייר שנשארה ממנו שלא תלך לאיבוד. אותה ה„תגרה“ הבזויה בשביל ה„ארגון“, בשעה שמשק כנפי המות כאילו נשמע עדיין בחדרו של המת, הביאה אתה הרבה אי-נעימות ונתנה מקום לאשמות בלתי-מיוסדות שמצאו, כמדומני, את ביטוין באחד העתונים העברים-הרוסיים במכתבו של יוסף מלניק...

כאשר קבל אחד-העם את הידיעה המעציבה על-דבר מיתתו של פייארברג, פנה מיד לבני החבורה בשאלה להודיע לו מה לעשות בשכר-הסופרים המגיע למנוח? אם יש יורשים הנוקקים לזה, או אולי להקדיש את הכסף להוצאת כתביו? איש מאתנו לא הספיק עדיין לחשוב על הוצאת כתבי המנוח או על הקמת מצבה, אך דבר אחד היה „ברי“ לכולנו אז, כי הכסף הזה לנו הוא ואין ליורשים האמתיים חלק בו. וכך התחילה השקלא-וטריא בין החבריה ובין אחד-העם על-דבר הירושה. אני, כאחד מבני החבריה, הייתי טוען, כי אביו הקנאי רדף את בנו וירד לחייו והיה מתייחס בשנאה גלויה לעבודתו הספרותית, ועוד הרבה מן הטענות המתקבלות בשוק, ולכן... הכסף, שבא לו מעבודה זו, שייך ליורשיו הרוחניים שישתמשו בו ל„דבר שבקדושה“... עכשיו, כעבור הרבה שנים, אני מתבייש בפני עצמי על מעשי ילדות שלי לבוא בעקיפים וב„דברי

מוסר" לפני אדם גדול כאחד-העם, אבל הוא לא כעס עלי ובצחוק של חן הראה לי על חובתו בנוגע ליורשיו*).

הרבה מכתבים מסופרים שונים נתקבלו על שמי אחרי מיתתו של חברנו. המנוח ברדיטשבסקי "אויבו העז" היה נרעש ונפחד ממותו וביקש אותי להודיעו "איך חי ואיך מת הגאון המשורר הזה". אחרים בקשוני לבוא בדברים עם בני משפחתו ולקבל רשיון להוצאת כל כתביו. אני אמנם נסיתי לדבר עם אביו בזה, אך הוא, העקשן, הבליט התנגדות גמורה להוצאת כתביו מתוך השקפה דתית זרה ומתמיהה...

החברים התיאשו מכל העניין הזה, אבל פתאום הגיעני מכתבו של בן עירנו וידידי המנוח אברהם ליודביפול מפאריז ובו הודיעני את שיחתו עם אחד-העם שבא פאריזה במלאכות ה"חובבים" וסיפר לו, כי כבר נעשו כל ההכנות הדרושות להוצאת כתבי חברנו והוא, בדעתו עד כמה כולנו מתעניינים בדבר, "ממהר להודיעני להביע לנו את קורת-רוחו".

לאט-לאט נתפרדה החבילה. באו נחשולי החיים הגועשים וטלטלו את החברים אל תופים רחוקים. אולם ניצוצי הקדושה שניתזו לנפשם מתורתם של רבם הגדול ושהתלקחו בסביבתו הטהורה של חברם המצוין, עודם מוסיפים להבהב בחשאי ולהאיר את דרכם בתוך גלי המסיבות ונבכי המבוכות.

ה

ובשעה שעולים וחולפים לפני עיני רוחי זכרונות העבר, צללי אנשים גדולים שפעלו ועבדו בתקופה ארוכה כתקופת המעבר, ששאפו לגדולות וחלמו על דבר עתיד מזהיר, שביקשו מעשים גדולים ופעולות כבירות ומברק זהרם האצילו איזה קוי-אורה וי ש ל י כ ו אותם אל ה ר ח ו ב הצר; בשעה שעוברים לפני כל אותם הלוחמים בשביל חירות החיים, חירות המעשים, חירותה של היהדות על יסודות אנושיים, ואני מביט בפניהם המלאים הדרת הקדושה והוד אלים, אני רואה את אמונתם החזקה, את תקוותיהם לשנות את ערכי החיים, ל ה ע ב י ר א ת ע י צ מ מ ו את דורם מאותו המדבר הנורא, ל מ ע נ י ב ו א ה ד ו ר ה ש נ י ה ע ל ז ו ה ר ע נ נ א ל ה א ר ק ה ט ו ב ה

---

* כפי שנודע לי אחר כך, החזיר אחד-העם את שכר-הסופרים לאביו שבא לאודיסה להתרחץ במי-הלימאן.

והברכה — באותה השעה עובר לפני גם הוא, אותו הצעיר היהודי בעל הפנים החוורים והעינים העמוקות, החולמות והמלאות צער עולמי, אותו הצעיר הזך, הטהור, „ששרשי נשמתו בתוך התחום וענפיו מסתעפים למלוא רוחב העולם“*); אותו המשורר-החולם מ. ז. פייארברג...

מ. ז. פייארברג נולד ברחוב היהודים וקלט אל קרבו את כל ערכי היהדות הישנה הקשה, העגומה והזועמת, הדורשת מאת כל מחזיקיה הכנעה גמורה, המתת החיים וביטול-היש... הצעיר החולם בעל הנפש הרכה והדמיונית לא יכול להסתפק באותה היהדות הצנומה וחסרת-לח, הוא ביקש תוכן יותר רך ומעדן, יותר עמוק ושובה, הוא חפץ למצוא את הפיוט-שביהדות, את גרעינה המוסרי וערכה העולמי-הכללי... האגדה, הרז והסוד, החסידות והמון נסתריה, הקבלה והתאמצותה לחדור אל עמקי האינסוף ולהסיר את המסכה הנסוכה על פני התרקמות-היצירה — כל אלו הדברים הרכו מעט מעט את מהותה של היהדות הישנה, נסכו בקרבה איזו לחלוחית-מוסרית, איזו תמצית פיוטית וחמה, אשר בכחה להלהיב נפש דמיונית ומלאה שירה כנפשו של פייארברג, אבל העלם הרך הביט על הענק-האגדי הזה המלא הוד יפעה והוד-נורא — ויירא מפניו...

— הנני ירא, אבי, הנני ירא מפני הצל... הנני ירא...

פייארברג רואה, כי היהדות קיפלה תחתיה את כל החיים, את כל חמדת החיים, ששונם ועליצותם, שמה אותם בתוך תחום מוגבל, בתוך גבולים צרים מאד, כי היא גדולה, כבדה, לוחצת ומפחידה — ונפשו הצעירה והפיוטית, השואפת לאור, מתמרמרת, מתפרצת, מזדעזעת ושואפת לאויר, למרחב...

והאויר מה מתוק, והמרחב מה נעים!... גלי אור שטים פה ושם, הרוח נושא על כנפיו ממרחקים זרמי ריח-ניחוח אל הרחוב... הטבע מלא רעננות... הבריאה כולה מנגינה נפלאה: הודו לד' כי טוב, כי לעולם חסדו!...

ואותו המשורר-החולם לא התענג מימיו על הנעימות האלו. התלמוד, ספרי מוסר, שולחן ערוך ופוסקים היו לו ה ג י ו ן ש ב ח י י ם , וספרי השכלה ומחקר — ה ש י ר ה שבהם... היהדות בכללה, בכל עמקה, רחבה והקיפה, נאדרה ומלאת יפעה, אבל היא נוראה

* דברי אחד-העם במכתבו אלי ואל חברי זצ"ר.

געגועים עזים אל אותו בית־הכלא, אינו יכול לעזוב את אהוביו „הצללים“, אינו יכול לצאת מן ה„חדר השמים“, אף „כי יודעו הוא, כי מבלעדי החדר־השמים, יש עוד אוצרות רבים ושונים שם בעולם הרחב“... נחמן גבורו של „לאן“, איננו כשמואל, גבורו של „הדת־והחיים“, האחרון יודע את אשר לפניו, מחשבתו ברורה בעיניו, הוא כבר גמר את חשבונותיו עם העבר ומבקש לו עתיד מזהיר בשבילו ובשביל עמו, לוחם בעד העתיד הזה נגד כל העומדים על דרכו. הוא מרגיש בכל אותו שאון המלחמה איזו מנוחה נפשית, איזו שמחה־של־מצוה, בדעתו, כי הוא נלחם בעד משא נפש רם, בעד האידיאל הקדוש לו... לא כן נחמן גבורו של „לאן“: הוא איננו לוחם ואיננו מסוגל כלל למלחמה. המלחמה הזאת מבצבצת מתוכה וכמו באה מאליה ומתלקחת בנפשו המשורר, מלחמת שני עולמות, מלחמת הישן והחדש, מלחמת החיים עם הספרים, סבל־הירושה עם ערכי האנושיות... והטרגדיה היותר איומה שבמלחמה הזאת הוא, כי נפשו של המשורר מזדעזעת מאד פן יפול הנצחון על אחד משיני הצדדים. „אם ינצח הישן, הלא יקפא הלב המתגעגע, ואם ינצח החדש, הלא יחרב עולם מלא“... ואז מתפרצת מתוך לבו השאלה המרה „לאן?“.

ו

ולפני עיני רוחי עובר עוד זכרון מר ומדאיב. זוכר אני איך כתב פייארברג את סיפורו „לאן“? אני ווצר היינו חבריו היותר קרובים, וכל גליון שכתב נתן לנו לקרוא ולחוות את דעתנו. בבית שררה דומיה, המצייר החולם יושב על הכסא, גבו כפוף והוא כותב במהירות, כמו מרגיש הנהו כי קרב קצו. ואמנם המות האכזר כמו הניח עליו את חותמו, וכולנו הרגשנו כי ימיו ספורים. אנחנו הבטנו על פני חברנו החוורים, על עיניו הנוצצות, ועל האודם החשוד שעל לחייו, ועל לבנו העיקה השאלה המרה: „לאן?“... פייארברג שאל את השאלה המחרידה הזאת. בלבו התלקחה אותה המלחמה הנוראה — מלחמת היהדות החנוטה, החבושה והארוזה בארונות של ספרים ואבק דורות — עם העולם המלא, הרענן, המפיץ אורה, עם האנושיות הבריאה, השלמה והמלאה תוכן רוחני; הנה הוא עומד על מפתן בית המדרש, רואה כי כתליו מטים לנפול, סוקר ומביט על המיית החיים הסובבים המלאים יופי וברק — ומבקש איזה מוצא, נפשו מתגעזעת מאד

על שרידי העבר, תועה בין הקברים הישנים ומחפשת איזה מפלט — ובכל זאת הוא מביט אחריו בהתרפקות וגעגועים על אותם הקברים... קשה עליו להפרד מהם...

פייארברג שאל את השאלה המרה הזאת. אבל כמו מתוך הערפל מתגלה לפנינו, מדברי נחמן וממאמרו של המנוח, «ספרות היפה וחובותיה», תכנית שלמה של עבודה בעתיד ואותה התכנית בכל אי־בהירותה היא כעין תשובה על השאלה המרה הזאת.

על רוח האומה מעיקות חומות הגיטו ואיננה יכולה להתפשט ברוחב ובגובה ולקבל צורה עצמית ל א ו מ י ת - א נ ו ש י ת . בנפול אותן החומות ובצאת עמנו מעבדות הגלות, תחדל גם עבדותו הרוחנית. העם העברי צריך לשוב אל ארצו ל א ב ש ב י ל ל ה מ ל ט מ ן ה ש ו ט ו ה ר ע ב , א ך ב ש ב י ל ל ה נ י ח ש ם י ס ו ד ל ח ב ר ה ח ד ש ה ו ל ח י י ם ח ד ש י ם , לחברה עברית בריאה ורעננה, חברה שתהי למופת ל כ ל יושבי תבל כולה... שם בארץ אבות לא יהיה מקום לכל אותם הליקויים הפנימיים שבנפש האומה, לא יהיה מקום לכל אותה המלחמה הכבדה המתחוללת בנפשו של בן בין־השמשות והגלות. היהודי של העתיד, היהודי־החפשי המחונך בארצו בתוך «חירות רוחנית מעול רוחות זרות» יהיה בעל נפש בריאה ושלמה, «מתפתחת ברוח עברי על יסודות אנושיים כלליים», והיהדות של העתיד תחשוף את גרעינה הרוחני והאנושי והיתה ל י ה ד ו ת ל א ו מ י ת - א נ ו ש י ת ...

ה נ צ ח ו ן ה י ו ת ר ג ד ו ל ש ל ה י ה ד ו ת ה ו א
נ צ ח ו ן ה ס פ ר ב ת ב ל ! ...

כה שר וחלם אחד מחולמי הגיטו מ. ז. פייארברג.